

ДИМИТРИЈЕ ДИМО ВУЈОВИЋ

ЈУГОСЛОВЕНСКА ДИМЕНЗИЈА 13-ЈУЛСКОГ УСТАНКА 1941.

Тринаестојулски устанак нећемо схватити ако га посматрамо као само црногорску појаву, омеђену, границама Црне Горе, јер он то није био. Он је био и општејугословенска појава и по политичком покрету који га је организовао, и по приступу његовом припремању, и по његовом духу и његовим циљевима. У тринаестојулском устанку се преплитало и прожимало црногорско и општејугословенско. Црногорски устанак је дио општејугословенског устанка који се одвијао и испољавао кроз устанке појединих народа и регија.

Прије свега устанак је припреман од једне чврсто организоване општејугословенске политичке партије, каква је била Комунистичка партија Југославије, чија је југословенска опредељеност и приврженост јасно показана држањем њених руководстава и чланства у априлском рату. Познато је да је КПЈ била једина општејугословенска партија, која је преживјела капитулацију у априлском рату и комадање Југославије и која је продужила и даље активно да ради, сада, прије свега, на припремању устанка и оружане борбе противу окупатора. Партијске организације и њихова руководства у појединим земљама Југославије, дисциплиновано су извршавали све директиве које су долазиле из југословенског центра, то јест Централног комитета Комунистичке партије Југославије. Са своје стране Централни комитет се борио против свих тенденција цијепања Партије и прилагођавања ситуацији насталој послје капитулације и комадања југословенске државе, каквих је тенденција било у Хрватској и Македонији, борио се да читава КП живи једним југословенским духом, једнако у свим крајевима Југославије. У периоду од капитулације Југославије руководство КПЈ је увијек имало пред очима цјелину Југославије. Због свега тога оно што се дешавало у појединим крајевима земље није било потпуно аутономно, без обзира на националне форме и извјесне националне садржаје а касније и војних процеса, који су се тамо одвијали. Треба се само подсетити на ставове и акције КПЈ који јасно илустрирају тај југословенски смјер и садржај.

Прије свега, мора се поменути познато мајско савјетовање из 1941. године. Без обзира што нам са данашње историјске дистанце, искуства и сазнања, неки од ставова изнесених на том савјетовању могу изгледати нереални, наивни па и неприхватљиви, основно је да је КПЈ нашла за потребно да, непосредно после капитулације и распарчавања Југославије, на том савјетовању манифестује свој општејугословенски дух. Оштро су осуђени национализми и сепаратизми свих југословенских народа, па је истакнута нужност борбе не само противу фашистичких окупатора, него у исто вријеме и противу национализма и сепаратизма, јер се ради о јединственом фронту непријатеља Југославије. У вези са тим у закључцима са тог савјетовања се каже: „Земља је, као што смо видјели, распарчана и подијељена између неколико империјалистичких освајача, али то не може да буде никаква запрека за даље јединствено дјеловање Комунистичке партије Југославије, то не може бити никаква запрека за заједничку борбу народа Југославије за њихову независност и слободу, то не може бити запрека за заједничку борбу народа из свих покрајина против окупатора и њихових агената у земљи”¹.

Таквим и сличним закључцима КПЈ је прокламовала обнову Југославије, истина другачије уређене. Сам позив на борбу противу њемачког и италијанског фашизма, био је позив на борбу за обнову Југославије, јер је њемачки и италијански фашизам био непријатељ егзистенције Југославије као јединствене државе.

Тим општејугословенским духом, израженим и утврђеним на мајском савјетовању, била је прожета читава наредна активност КПЈ, што се изражавало у директивама, прогласима, практичком раду.

Слиједећи директиве из центра, и активност црногорских комуниста била је прожета истим општејугословенским духом. Црногорски комунисти, а с њима и огромна већина црногорског народа, доживјели су априлски рат као велику националну трагедију. Због тога су одмах почели да жигошу црногорске сепаратисте као националне издајнике, који су поздравили распад Југославије и који су покушали да помоћу и под протекторатом фашистичке Италије обнове тобоже независну црногорску државу. Они су улазак италијанске војске у Црну Гору поздравили паролама: „Живјела слободна Црна Гора” и „Црногорски народе, срећна ти слободна Црна Гора”. Уз то су, наравно, ишле и тврдње да уласком италијанских трупа у Црну Гору Црногорци нијесу „ни поробљени ни окупирани од непријатеља”². Сепаратисти су прво формирали један Привремени одбор а потом Комитет, и најзад Савјетодавно вијеће чији је основни за-

¹ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, (Зборник НОР-а) Том II, књ. 2, Београд 1954 18.

² Зета, 24. априла 1941, бр. 15.

датак био да Италијанима помажу да што успјешније организују своју окупаторску власт.

Оног дана када су Италијани ушли у Цетиње, 17. априла 1941. године Привремени одбор се обратио Црногорцима прогласом у коме се поред осталог каже: „Црногорци! Улазак у Цетиње и у Црну Гору трупa осовине ослобођава нашу земљу 20-годишњег југословенског ропства и побуђује у нама наду једног васпостављања старе, племените и поносне црногорске државе”, и нешто даље: „Молили смо вођу Италије и фашизма да чује повик наших срца за васпостављање Црне Горе, као што је била вјековима”.³ А када је истог дана Одбор реконструисан у Привремени административни комитет, издао је обавијест о свом конституисању у којој се каже: „Овај комитет замијенио је власти бивше југословенске државе скршене од сила Осовине и у споразуму са војним италијанским властима преузима дужност да осигура номинално функционисање живота и дјелатности земље. Комитет прима за своје жеље већ подастрите Дучеу за слободу Црне Горе тражећи његову високу и великодушну подршку, да би се оствариле двадесетогодишње аспирације народа црногорског, који је у својој дугој и славној периоди историје доказао да заслужује слободу, коју му је негирао бивши версајски диктат”.⁴

Васпостављање независне црногорске државе није био план и жеља само црногорских сепаратиста, него и фашистичке Италије, која је сматрала да ће тако најбоље обезбиједити своје тежње и интересе у Црној Гори. О тим плановима је говорио италијански цивилни комесар у Црној Гори, Маццолини, министар спољних послова Ђано, а и сам Мусолини, који је у свом говору 10. јуна 1941. године, поводом годишњице ступања Италије у рат, рекао да Црна Гора поново добија независност под покровитељством Италије.⁵

Упоредо с радом на обнови независне црногорске државе сепаратисти су повели жестоку кампању противу свега што је југословенско и српско.

Проиталијанска, профашистичка, сепаратистичка, антисрпска и антијугословенска кампања и пропаганда вођена је нарочито преко два листа који су онда излазили у Црној Гори, „Зете“ која је продужила да излази и послје капитулације Југославије и новопокренутог „Гласа Црногорца“. Ти листови величају Италију и говоре о нужности оријентације Црне Горе према њој. Италијанске групе се називају — ослободилачким. У популаризацији пријатељства с Италијом нарочито се користи и стицање династичких веза Црне Горе и Италије. Користи се свака прилика да се велича фашизам и његов вођа Мусолини. Нарочито се инсистира на црногорском сепаратизму. Борба Црногораца из-

³ *Глас Црногорца*, 19. априла 1941, бр. 1

⁴ Исто.

⁵ *Зета*, 13. јула 1941. бр. 35, 22. јуна 1941, бр. 39; *Глас Црногорца* 20. јуна 1941, бр. 5.

међу два рата не тумачи се као борба за праведније уређење Југославије, него као борба за њено разбијање и васпоставу независне Црне Горе. Оправдање за такву борбу налази се у тврђњи да су црногорци аутохтони народ, који се конституише у данима досељавања Словена у ове крајеве и да према томе нема никакве везе са српским народом. На тој линији је третирање Срба као странаца, па су као такви били дужни да се пријављују општинским властима, а затим забрана употребе екавштине у школама и уџбеницима и вођење посебне бригае о настави историје и књижевности, преко којих се нарочито може утицати на свијест омладине. У новинама, умјесто српског или српскохрватског језика јавља се термин „црногорски језик“.

Врхунац те проиталијанске, профашистичке, сепаратистичке, антисрпске и антијугословенске активности било је сазивање такозване Петровданске скупштине, односно сабора, 12. јула 1941. године, која је требало да прогласи најављивану обнову црногорске државе под заштитом Италије. Скупштина је прихватила Декларацију, која је, иначе, била састављена у Риму, и Скупштини је наложено да је прихвати без расправе, акламацијом. Декларација гласи:

„1) Окупација Црне Горе од стране Србије, коју је противно вољи црногорског народа прихватила тзв. Велика народна скупштина у Подгорици својом одлуком од 26. новембра 1918. године, престала је.

2) Ставља се ван снаге: режим који је био створен у Црној Гори од бивше краљевине Југославије и династије Карађорђевића. Видовдански устав и Устав од 3. септембра 1931. године, који су потјецали од поменутог режима, укинута су.

3) Проглашава се суверена и независна држава Црна Гора у облику уставне монархије.

4) Црногорски сабор изјављује да су сви Црногорци благодарни фашистичким оружаним силама, чијом се заслугом остваривало ослобођење њихове домовине и сјећају се уских веза које постоје између династије Петровић Његош и италијанског краљевског дома, са повјерењем у дјело обнове дато увијек и свуда од Дучеа и од фашистичке Италије — ријешени да сједине живот и судбину Црне Горе са судбином Италије, успостављајући са њом везе уске солидарности. Накнадно ће се приступити склапању споразума између Црне Горе и Италије, прожетим духом ове солидарности и сагласни уласку Црне Горе у акциону сверу Рима.

5) Црногорски сабор, у помањкању носиоца Врховне власти шефа државе ријешено је да успостави краљевско намјесништво и да умоли његово Величанство италијанског краља и цара да благоизволи одредити намјесника краљевине Црне Горе који ће прогласити устав“.⁶

⁶ Зборник НОР-а, Том IV, 4.

И главни говорник на Скупштини, др Секула Дрљевић, је истакао велике заслуге фашистичке Италије, а посебно Мусолинија, за разбијање Југославије и обнову независне црногорске државе. Управо разбијање Југославије од сила Осовине он истиче као услов „да буде исправљена неправда, учињена Црној Гори године 1918. и да Црна Гора као независна држава, буде укопчана у нови европски систем који изграђују два европска генија савременика и њихове непобедиве армаде“.⁷

У истом духу је на сабору говорио и италијански цивилни комесар Мацонини који је одлуке Петровданске скупштине цијенио као ударање коначног печата на нестанак и разбијање Југославије и као исправљање велике историјске грешке према Црној Гори.⁸

Као што се види Петровданска скупштина и њена одлука била је не само антисрпски него и антијугословенски интонирана.

Противу антијугословенске активности Италијана и Црногорских сепаратиста, црногорски комунисти су одмах покренули упорну кампању и борбу. Они су одмах послје капитулације организовали покрајинско савјетовање на коме су анализирали новонасталу ситуацију у Црној Гори. Црногорци сепаратисти су означени као национални издајници, који шире шовинистичку мржњу према српским и осталим народима Југославије. Зато је борба противу њих постављена као један од основних задатака. А и мајско савјетовање КПЈ је то истакло као основни задатак црногорских комуниста. У закључцима тог савјетовања се каже: „Задаћа црногорских комуниста јесте да мобилишу црногорски народ против талијанског окупатора, да воде борбу противу покушаја успостављања некакве династије слободољубивом црногорском народу, да воде борбу противу федералиста као агената талијанских империјалиста“.

Црногорски комунисти су вјерно слиједили добијене задатке. Нијесу се ограничили на политичко-пропагандну активност противу италијанских фашиста и њихових савезника и слугу, црногорских сепаратиста, већ су се интензивно и успјешно припремали и за један виши облик борбе, а то је оружана борба, која је ускоро отпочела 13-јулским устанком, који је имао не само антифашистички и ослободилачки него и антисепаратистички и југословенски карактер.

Та југословенска димензија 13-јулског устанка црногорског народа условљена је и одређена, како смо већ нагласили, југословенским карактером организатора и руководиоца устанком, а то је Комунистичка партија. Она је од дана окупације планирала оружану борбу против окупатора и његових помагача и обнову заједничке југословенске државе, заједнице равноправних народа, па је, чим је закључила да су се стекли

⁷ Глас Црногорца, 13. јула 1941. бр. 9.

⁸ Исто.

⁹ Зборник НОР-а, Том II, књ. 2, с. 17.

повољни услови за дизање устанка, а то је било ступањем СССР-а у рат, одлучила да отпочне с устанком. Тако је одлука о дизању устанка у Црној Гори донесена на основу директиве из југословенског центра. Познато је да је свим устанцима у земљама Југославије, претходила 4-јулска одлука СК КПЈ о дизању устанка у Југославији, зато се ти појединачни устанци јављају као дјелови општег устанка у Југославији. У Црну Гору је дошао и члан Централног југословенског партијског руководства да непосредно руководи устанком.

Чињеница што је устанак у Црној Гори избио сјутрадан после Петровданске скупштине, која је донијела оне антијугословенске и сепаратистичке одлуке о обнови независне црногорске државе, под покровитељством фашистичке Италије, најбоље илуструје дух и смисао устанка. Устанак је управо припреман и подигнут противу политике коју су фашистичка Италија и црногорски сепаратисти изразили у тим одлукама. Значи, устанак је био антифашистички, антисепаратистички, против разбијања Југославије, а самим тим ослободилачки и југословенски, јер је црногорски народ своју истинску слободу могао остварити у заједничкој ослободилачкој борби свих југословенских народа и у заједничкој југословенској држави. Због тога је 13-јулски устанак црногорског народа био одбацивање самосталности Црне Горе, какво су припремали сепаратисти помоћу италијанских фашиста, а изјашњавање за Југославију. Управо тако су устанак схватили италијански окупатори и црногорски сепаратисти. Они су неколико дана после избијања устанка, преко „Гласа Црногорца“ народу поручивали: „Славна војска моћне италијанске империје дошла је у Црну Гору не да је зароби, него да успостави независну црногорску државу, коју је народ прогласио на Петровдан“ или: „Италијански војници дошли су у Црну Гору као браћа. Осигурали су црногорском народу независност и слободу“. Дакле, према њима пуцање у Италијане било је пуцање у независност и слободу Црне Горе.¹⁰ Устанак који је покренула КПЈ, па и 13-јулски, био је одбрана Југославије, јер без устанка и народноослободилачке борбе, која је њима започела, не би било Југославије. Народноослободилачка борба била је јединствени југословенски покрет.

Тринаестојулски устанак потпуно је збрисао Петровданску скупштину и њене одлуке, као да никада нијесу ни постојали. Она није оставила никаквог трага, па је нико више и не помиње као да никада није ни одржана.

Тако је 13-јулски устанак представљао смртоносни ударац фашистичким и сепаратистичким плановима стварања независне црногорске државе. Он је био велика побједа југословенства над сепаратизмом.

¹⁰ Глас Црногорца, 21. јула 1941, бр. 10.

О југословенском духу и циљу 13-јулског устанка говори и чињеница да у њему нијесу учествовали само комунисти него и многи југословенски оријентисани припадници грађанских политичких странака и официра бивше југословенске војске. Али добар дио тих снага није остао вјеран започетој борби, већ је напустио, уплашен од репресија окупатора, а нарочито од комуниста, јер су у њима видјели класне непријатеље који могу угрозити њихову власт. Зато, не само да су напустили борбу, већ су се ускоро посебно организовали и повели, заједно са фашистичким окупатором, борбу противу партизана, на чијем су се челу налазили комунисти. Али њихова издаја народноослободилачке борбе, није, угрозила њен југословенски карактер.

И нова власт која се рађала у 13-јулском устанку била је прожета југословенским духом. Најбоља илустрација тог духа била је једна одлука Скупштине народних делегата у Беранам одржана у данима устанка, 21. јула 1941. године, коју су изабрали устанички органи власти под називом „Народни одбор ослобођења среза беранског“. Та одлука гласи: „На ослобођеној територији истицаће се као застава југословенска тробојка“.¹¹ Чињеница да се међу пет одлука Скупштине које говоре о престанку старе и формирању нове власти, о преузимању цјелокупне државне имовине и гарантовању личне и имовинске сигурности, нашла и одлука о југословенској тробојци, није била случајна. Очигледно, с обзиром на намјере окупатора и црногорских сепаратиста, о обнављању независне црногорске државе под окриљем фашистичке Италије, одлуком о југословенској тробојци хтјело се јасно ставити до знања да су устанак и власт која се у њему рађа антисепаратистички и дио опште борбе за обнову југословенске државе.

Тај општејугословенски дух и карактер устанка који је 1941. године покренула КПЈ, очигледно се манифестује и у другим документима устаничког руководства, која су настала у данима устанка. Тако на примјер у Прогласу СК КПЈ од 25. јула 1941. године народима Југославије се каже:

„Народи Југославије треба да се уједине без обзира на политичка и вјерска увјерења и да јединственом борбом протјерају омрзнуте окупаторе из своје земље. У име слободе и националне независности Комунистичка партија Југославије позива све родољубиве народне елементе да се уједине у борбу против заједничког непријатеља — фашистичког окупатора и домаћих издајника“.

Једна од парола којим се завршава тај проглас гласи: „Да живи јединствена борба народа Југославије против окупатора“.¹²

¹¹ Историјски институт СРЦГ, Архив, бр. 7743—VIII, 1—5 (41); М. Дашић, *Народни устанак у беранском срезу*, Историјски записи, 1961, с. 4, 661.

¹² *Зборник НОР-а*, Том I, књ. 1, 25, 26.

Јединственост и општејугословенски карактер устанка манифестује се и кроз руковођење устанком. Иако су поједини народи, па и црногорски, дижући се на устанак, формирали и своја национална војна устаничка руководства, постојала је и општејугословенска устаничка команда, под називом „Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда Југославије“, коме су биле потчињене све националне војне команде. Тај штаб је у данима устанка формулисао задатке народноослободилачких партизанских одреда. Тамо се каже: „Сви партизански одреди са својим штабовима, из Хрватске, Србије, Словеније, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Војводине, Далмације, Македоније и Санцака, спадају под врховно руководство Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда Југославије“.

А када се ради о задацима тих одреда поред осталог се каже: „Народноослободилачки партизански одреди у свим областима Југославије — Србија, Хрватска, Словенија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Македонија, Војводина, Санцак и Далмација — имају главни свој циљ: ослобођење народа Југославије од окупатора и борба против домаћих окупаторских агената, који помажу угњетавање и терорисање наших народа“. А нешто даље у том истом документу пише: „Политичка линија партизанских одреда мора бити — народноослободилачки антифашистички фронт свих народа Југославије, без разлике на политичка и вјерска убјеђења“.¹³

Познато је да су непријатељи Југославије у априлском рату, не само окупирали Југославију, него и знатне њене дјелове анектирали, што је био случај и са неким територијама Црне Горе, као што је на примјер Бока Которска, Улцињ и знатне територије према Албанији. Зато је устанак противу окупатора, па и 13-јулски устанак као његов саставни дио, био устанак не само за ослобођење него и устанак против анексија, за одбрану и очување територијалног интегритета Југославије, односно обнову њене територијалне цјеловитости. Устанак није поштовао границе које је окупатор наметнуо, зато је и букнуо једнако на анексираним као и на окупираним територијама, па и на тај начин, борећи се, дакле против анексија а за обнову територијалне цјеловитости Југославије, изразио свој општејугословенски карактер.

Најзад, југословенска димензија 13-јулског устанка црногорског народа изражава се и кроз мјесто које је тај устанак имао у југословенском устаништву 1941. године. Због своје масовности и војничких успјеха он је наишао на велики одјек у свим југословенским земљама и утицао на разбуктавање и развој устанка у њима. Он је од војног и политичког руководства Југославије истицан као примјер осталима, јер је тај примјер могао да служи као подстицај и мобилизатор у борби против оку-

¹³ Исто, Том II, књ. 1, с. 11, 12.

патора и његових помагача, у борби за ослобођење и обнову Југославије.

Све што је напријед речено не значи да 13-јулски устанак није имао и свој посебни црногорски садржај и одреднице. Али та црногорска посебност није била сепаратистичка и супротстављеној југословенској општости и цјелини, као што је то била посебност коју су истицали црногорски сепаратисти. Напротив, црногорство 13-јулског устанка је било таквог карактера, да је било, негација сепаратистичког црногорства Петровданске скупштине од 12. јула 1941. као што је и његово југословенство било негација шестојануарског југословенства Александра Караборђевића. Црногорство и југословенство 13-јулског устанка представљају једну цјелину, заједништво општега и посебнога, које једно без другога не може постојати и испољавати се.

Dimo Vujović

YUGOSLAV DIMENSION OF THE 13th JULY'S UPRISING IN 1941

S u m m a r y

The 13th July's uprising is a common yugoslav phenomenon by the political movement which was an organizer, by the approach to its preparing, by its spirit and targets. In that uprising a montenegrin and a common Yugoslav ideas were permeated.

The uprising was prepared by a firmly organized common-yugoslav party, named Communist Party of Yugoslavia. It was a yugoslav party which survived capitulation and dividing of Yugoslavia and which continued to work actively.

Communist Party of Yugoslavia struggled against all separatisms and proclaimed a restoration of Yugoslavia.

Following directives from the center, Montenegro communists' activity was permeated with a common-yugoslav spirit. It was expressed, first of all with a struggle against montenegrin separatists, who wanted to restore independent montenegrin State, with support of fascist Italy. Communists opposed to antiserbian and antiyugoslav propaganda spread by montenegrin separatists.

The culmination of separative activity in Montenegro was convoking Petersday parliament on July the 12th, 1941, which had to proclaim announced restoration of independent montenegrin state.

Montenegrin communists struggled against politics of Italy and separatists not only by agitprop activity but they prepared for armed struggle as well, wich began with the 13th July's uprising, wich happened under the general directive of the Central Committee of Yugoslav Communist Party to begin uprising in the whole Yugoslavia. So, the 13th July's uprising appears as a part of the general uprising in Yugoslavia. The uprising completely annuled separatistic »Petersday parliament« and its decisions.

The fact that in the 13th July's uprising didn't participate only communists but many Yugoslav oriented members of the civil political parties as well as officers of a former Yugoslav army, speaks about its Yugoslav spirit and target.

A new government born during the 13th July's uprising was permeated with Yugoslav spirit, too. Its flag was a Yugoslav tricolor.

Common-yugoslav spirit of the uprising is demonstrated in many documents of the uprising leader, wich originated in the uprising days. Such spirit is demonstrated through operating the uprising as well as the struggle against annexation of some parts of Montenegro, where the uprising was organized too.

Finely, that spirit was ehpessed through reverberation and place wich that uprising had in the Yugoslav uprising movement in 1941.